Grepl, Miroslav

Komunikativně pragmatické aspekty výpovědi

In: *Otázky slovanské syntaxe. IV/1, Sborník sympozia Aktualizační (pragmatické) složky výpovědi v slovanských jazycích, Brno 6.-9. září 1976, část první.* Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1979, pp. 15-37

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/121554
Access Date: 28. 11. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

I.

OBECNÉ OTÁZKY KOMUNIKATIVNĚ PRAGMATICKÉHO A SÉMANTICKÉHO KOMPONENTU VÝPOVĚDI

OPERA UNIVERSITATIS PURKYNIANAE BRUNENSIS — FACULTAS PHILOSOPHICA
SPISY UNIVERZITY J. E. PURKYNĚ V BRNĚ — FAKULTA FILOZOFICKÁ
225
OTÁZKY SLOVANSKÉ SYNTAXE IV/1 — BRNO 1976

MIROSLAV GREPL (Brno)

KOMUNIKATIVNĚ PRAGMATICKÉ ASPEKTY VÝPOVĚDI

1. Poslání tohoto sympozia by nemělo být chápáno jen tak, že chce za současné situace, kdy se lingvistika orientuje převážně na zkoumání větné sémantiky, upozornit pro změnu zase na důležitost a potřebu studia pragmatické stránky věty. Výběrem naší tematiky se chceme spíše přihlásit k tomu teoretickému stanovisku, které říká, že žádná teorie, která se pokouší vyložit přirozený jazyk jako uzavřený systém znaků schopný fungovat jako nástroj komunikace nezávisle na kontextu a situaci, nemůže dospět k jeho plnému pochopení a objasnění.

1.1. Nesporná užitečnost rozlišovat u věty tři aspekty — syntaktický, sémantický a pragmatický — pramenící především z klasické dnes už studie Ch. W. Morrise (1938), ve které se diferencuje trojí vztah a funkce jazykového znaku, vytváří ovšem i teoretické předpoklady pro možnost autonomního zkoumání těchto jednotlivých dimenzí. Je však patrně třeba vidět i to, že takové autonomistické teoretické přístupy mohou přinést jen poznatky parciální, omezené, ba při nutné jednostrannosti pohledu i zkreslené. Daleko závažnější se nám však zdá to, že mohou vést a skutečně vedly k tomu, že syntax byla definována a zkoumána nezávisle na významu a společný syntaktico-sémantický komponent (= gramatika) zase nezávisle na komunikativní situaci. S tím pak souvisí např. i často diskutovaná závažná otázka o sémantických omezeních spojovatelnosti slov ve větě.

Pojetí jazyka jako nástroje komunikace předpokládá naopak takovou teorii, která syntax, sémantiku a pragmatiku integruje a vidí vzájemné vztahy a podmíněnost mezi těmito dimenzemi, aniž by je ovšem směšovala nebo nerozlišovala. K největší integraci dochází patrně v teoriích, které chápou řeč jako součást lidského jednání a jazyk jako nástroj jistých cílů, záměrů tímto jednáním realizovaných.

V těchto souvistostech se nám zdá užitečné připomenout také stanovisko J. W. Ollera (1972), který říká, že když se jazyk chápe jako nástroj komunikace, stává se mylnost pokusů zabývat se jazykovými jednotkami nezávisle na jejich významu nebo významem nezávisle na komunikativní situaci a znalosti světa mluvčího zcela evidentní. Z toho pak autor vyvozuje závěr, že jazyk jako komplexní prostředek komunikace může být objasněn jen v rámci komunikativního kontextu.

1.2. Pragmatika chápaná ovšem široce jako teorie jazykové komunikace, která se snaží brát v úvahu a studovat často velmi složité komplexy komuni-

kativních situací a kontextů, včetně psychologických a sociálních, a stanovit na tomto základě všechny podmínky, předpoklady, „pragmatické presupozice" apod. jak pro realizaci správných, smysluplných a účelných jazykových projevů, tak pro jejich správnou interpretaci a porozumění, stává se nutně teorií interdisciplinární. Mimo to, jak se nám zdá, integruje sémantický aspekt natolik, že činí jeho relativně samostatné zkoumání přinejmenším problematické. Nadto pak sám pojem takto chápané pragmatiky, jeho obsah a rozsah, se v současných diskusích, na nichž se podílejí lingvistika, logika, filozofie, psychologie, sociologie a jiné disciplíny, natolik mění a obohacuje o nové aspekty, že se těžko lze za daného stavu odvážit pokusu o nějakou ucelenější charakteristiku, která by eventuálně mohla být chápána jako východisko našeho jednání. Odkazujeme proto raději v této souvislosti na soubory statí s názvem Pragmatik I, (1974) a na práci B. Schlieben-Lange *Linguistische Pragmatik* (1975).

2. Naše symposion si klade cíle skromnější a především převážně lingvistické a jeho programové zaměření vycházelo hlavně z následujících úvah.

Předpoklad komunikativně-pragmatické dimenze každé výpovědi je dán její relativizací k promluvové situaci, tj. především její vázaností na tzv. faktory promluvového aktu, jako jsou mluvčí, adresát, moment a místo promluvy, ale i jazykový kontext a přítomnost nebo nepřítomnost denotátů, o kterých se něco vypovídá. Situační zakotvenost výpovědi je vždy v její výrazové složce nějak signalizována a projevuje se zřetelně v možnosti volby takových jazykových prostředků, které jsou v dané promluvové situaci pro jednoznačné pochopení jejího významu dostačující. To platí o i výběru výrazů s identifikační (referenční) funkcí.

Orientace výpovědi k faktorům komunikativní situace má ovšem různé aspekty. Z programu našeho zasedání je zřejmé, že se soustřeďujeme zvláště na dva z nich: (1) na relativizaci sémantického komponentu k partnerům komunikativního aktu; (2) na problematiku lokálně-temporálního zařazení sdělované události.

2.1. V prvním případě jde o signalizaci referenční identity/neidentity partnerů promluvy s některým z participantů propozičního typu (PT). PT chápeme jako kognitivní zpracování odrazu typových mimojazykových „situací" (stavů věcí) v našem vědomí a odlišujeme tento pojem od pojmu propozice (propoziční obsah). PT představuje abstraktní, „podkladovou" sémantickou složku různých propozic, neboli řečeno jinak, konkrétní propoziční obsahy různých výpovědí jsou (mohou být) budovány (formulovány) na základě téhož PT. Pojem PT je důležitý i proto, že mu odpovídá vždy nějaká skupina predikátorů (sémantická třída sloves) vyznačujících se společným komplexem sémantických rysů syntakticky relevantních, postižitelným nějakou obecnou sémantickou formulí (SF), např. slovesa „dávání", „pohybu", „změny psychosomatického stavu" (*potěšit, unavit, uklidnit, rozčílit...někoho něčím*), slovesa vyjadřující vztahy posidenční apod. Domníváme se, že právě jen na základě PT (nikoli konkrétních propozic) lze provést sémantickou klasifikaci predikátorů, která se zdá nezbytným předpokladem pro realizaci sémanticky orientovaného popisu syntaktického systému. Dodáváme, že pojem PT je srovnatelný např. s pojmem sémantický větný vzorec u Fr. Daneše (1971).

Vztah propozičních typů ke konkrétním propozicím lze snad vystihnout tak,

že propozice (propoziční obsahy) jsou realizace PT ve výpovědích. Přechod mezi PT a propozicí představuje lexikální specifikace propozičního typu, tedy to, co např. Adamec (1973) nazývá lexikálně-sémantická báze. Tím se vytváří mimokonsituativní smysl věty, tedy to, co lze srovnat s pojmem *Sinn* v pojetí G. Frega (1962).

Identita propozice však nemusí být nutně dána identitou lexémů. Souhlasíme s N. D. Arutjunovou (1976), že propozice představuje sémantickou strukturu heterogenní, v níž jsou spojeny jak významy signifikantní, tak denotativní, a právě identita významů denotativních může být v závislosti na konsituaci realizována lexémy různými (volbou různých označení pro týž objekt). Identita propozičního obsahu (propozice) je pak podle našeho názoru dána: (a) identitou propozičního typu; (b) identitou signifikantního významu predikátoru a identitou denotativních (referenčních) významů výrazů (slov) s identifikující (indexovou, referenční) funkcí, a to i tehdy, když jsou to slova s různým významem slovníkovým (signifikantním).

Při úvahách o relativizaci sémantického komponentu věty k partnerům promluvy a způsobech její signalizace je patrně nutné vycházet z abstraktní úrovně PT, nikoli z úrovně konkrétních propozičních obsahů. Jednotlivými exponenty (formanty kategorie osoby, osobní, posesívní a v slov. jazycích také reflexívní zájmena) nejsou účastníci promluvy identifikováni, nýbrž je pouze signalizováno, zda někdo z partnerů promluvy je nebo není totožný s nějakým participantem PT. Protože to ovšem je signalizováno v každé výpovědi, mají exponenty tohoto vztahu převážně „gramatickou" povahu, a tím i charakter výrazů ryze indexových (deiktických), jejichž reference je podmíněna situačně. Při nedostatku speciálního formantu „impersonálnosti" je třeba se zamyslet nad tím, jak je signalizována orientace k partnerům promluvy v PT „neparticipantních", bezagentních, do jaké míry vyplývá jen ze sémantiky predikátů. Zvláštní pozornost v této souvislosti zasluhují i konstrukce deagentní. Primární (trpné participium se sponou nebo bez ní a reflexívní forma slovesná) i sekundární (transponované užití osobních forem) deagentiva ztrácejí v deagentivní funkci schopnost jednoznačně signalizovat, zda participantem v roli agentu je v daném případě některý z partnerů promluvy, nebo jen někdo jiný (sr. *Petr byl už tehdy upozorněn; S poctivostí nejdál dojdeš; O tom se zde už mluvilo* aj.), jsou potenciálně inkluzívní (kromě 3. os. pl.). U sekundárních deagentiv, tj. při transponovaném užití osobních slovesných forem, bylo by proto možno mluvit o neutralizaci jejich invariantních sémantických rysů, jako jsou signalizace vztahu k mluvčímu, adresátu, ale i k subjektu vůbec. Ze slavistického hlediska zasluhuje pak v těchto suvislostech důkladného prozkoumání celá problematika reflexivizace.

2.2. Druhý základní aspekt situační zakotvenosti výpovědi je dán tím, že nutné temporální a lokální charakteristiky (zařazení) predikátu jsou mluvčím orientovány k momentu a místu promluvy, vycházejí z těchto bodů. A protože časové zařazení predikovaného příznaku je obligátní, patří k podstatě predikace, jsou jeho primárními exponenty morfologicke formy času (časové formanty), specifikované podle potřeby temporálními výrazy lexikální povahy. Jejich užití ovšem na druhé straně, jak známo, umožnuje použít i pro minulost a budoucnost formy prézentu. Explicitní lokální charakteristika (zařazení) predikátu není vždy nutná, a snad proto nemáme pro ni exponenty gramatické (morfologické). Pokud jde o temporalizátory, lze snad jejich

primární funkce a distribuci zcela obecně charakterizovat takto: morfologické formy kategorie času situují propoziční obsah na časovou osu, a to vzhledem k okamžiku promluvy (přítomnost, minulost, budoucnost) - tzv. časy „základní"; jiné temporální výrazy, např. časové věty nebo výrazy adverbiální (indexové i neindexové) slouží k identifikaci (vydělení, referenci) časových bodů (úseků) v časové dimenzi minulost nebo budoucnost; při jejich užití (zvl. časových vět) vytvářejí se ovšem zároveň mezipredikátové relace, známé jako současnost, předčasnost, následnost, ale také jako signalizace začátku, konce nebo průběhu události v „hlavní větě". V některých neslovanských jazycích existují pro vyjádření těchto relací specifické časové formy.

2.3 Sepětí výpovědi s promluvovou situací představují důležitý předpoklad pro vztahy referenční. Spolu se „znalostí světa" pomáhá totiž právě situace adresátovi jednoznačně identifikovat objekt denotovaný nějakým jazykovým výrazem. Platí to zejména při vydělování určitých objektů jedinečných. Naopak ovšem také výběr denotátorů (referenčních výrazů) mluvčím je do značné míry podmíněn konsituativně, a pokud do pojmu situace zahrneme i faktor identity/neidentity referenčních sfér mluvčího a adresáta, pak lze mluvit o podmíněnosti podstatné. Pochybnosti o kauzální souvislosti mezi referenční funkcí denotátoru a jeho slovníkovým (signifikantním) významem byly vyslovovány už dávno. Pokud to skutečně platí, není podstatného rozdílu mezi tzv. výrazy indexovými a deskriptivními. Pak by bylo ovšem třeba užití a funkci „ryzích" indexů ve výpovědi teprve objasnit. Ne vždy můžeme nahradit indexový výraz deskriptivním, aniž by věta nezněla nepřirozeně, takže užití indexových výrazů je nejen účelné, ale často nevyhnutelné. Na to upozornil už Bar-Hillel (1970).

Závisí-li ovšem referenční role denotátoru spíše než na jeho vlastnostech sémantických a syntaktických (vl. jméno, určitá deskripce, zájméno) na pragmatickém kontextu a presupozicích mluvčího v tomto kontextu, pak je třeba podle Stalnakera (1970) chápat referenci především jako problém pragmatiky. Z uvedených důvodů jsme zařadili problematiku reference na pořad našeho jednání.

2.4 K nejdůležitějším aspektům komunikativně-pragmatické dimenze výpovědi patří problematika různých postojů mluvčího k propozičnímu obsahu výpovědi a jejich signalizace. Této otázce bychom rádi věnovali v další části našeho příspěvku hlavní pozornost. Úvodem je třeba říci, že tato otázka může být zkoumána z několika hledisek:

(a) Jaké jsou externě jazykové podmínky (předpoklady, pragmatický kontext) pro realizaci jednotlivých typů postojů a jejich hodnot. V tomto aspektu se naše problematika stýká s teorií ilokučních aktů, zejména v té podobě, jak ji propracovává Searle (1969). Je tu ovšem jeden problém základní: zda všechno, co zahrnujeme do pojmu „postoj mluvčího k sdělovanému obsahu", lze chápat jako ilokuční akt ve smyslu Searlovy teorie.

(b) Jaké jsou interně jazykové podmínky a možnosti realizace toho nebo onoho druhu postoje mluvčího (jde zejména o závislost postojů na lexikálně sémantické bázi propozice, o kompatibilitu/inkompatibilitu jednotlivých postojových hodnot apod.). Řešení této otázky považujeme lingvisticky za velmi závažné.

(c) Charakteristika pojmu „postoj mluvčího", stanovení jejich typů a hod-

not a objasnění způsobů a exponentů signalizace postojových hodnot. V tom vidíme hlavní smysl našeho příspěvku.

(d) Vztah „postojů mluvčího" k tradičnímu pojmu „modalita věty".

I když základní rozmezí dalších poznámek představuje především problematika bodu (c), pokusíme se aspoň elementárně formulovat svá stanoviska i k bodům ostatním.

3. Ve výpovědi je komunikován:

(1) nějaký propoziční obsah (propozice);

(2) různé druhy postojů mluvčího k tomuto obsahu a k adresátovi.

Propoziční obsah je formován na bázi nějakého propozičního typu PT (viz 2.1) a jeho sémantickou strukturu tvoří signifikantní význam predikátu a významy referenční.

Postoj k propozičnímu obsahu zaujímá vždy mluvčí (EGO) v momentu promluvy (NUNC). Tam, kde některý z těchto dvou parametrů chybí, nejde o postoj, ale o referování o postoji (mluvčího nebo někoho jiného) jako součásti propozičního obsahu. Rozdíl mezi postojem mluvčího a referováním o postoji se zřetelně projevuje ve výrazové signalizaci postojů (viz 3.22).

Postoje mluvčího k propozičnímu obsahu lze chápat jako specifické druhy predikátů (operátorů). Budeme je nazývat predikáty postojové. Ve výpovědi mohou být signalizovány různými způsoby a prostředky (viz 3.2). Pro ilustraci jsme se čistě empiricky pokusili ukázat, jaké různé postojové hodnoty k témuž propozičnímu obsahu může mluvčí ve výpovědi zaujímat. Soubor těchto příkladů uvádíme jako přílohu na konci příspěvku.

3.1 Mluvčí zaujímá k propozičnímu obsahu často nikoli jeden, ale zpravidla několik postojů zároveň. Nikdy však nejde o dvě (tři) postojové hodnoty stejné kategorie (typu). Je proto nejprve potřeba stanovit základní typy (kategorie) postojů mluvčího.

Podle našeho názoru je třeba rozlišovat tři takové základní typy postojů. Každý z nich má ovšem řadu dílčích hodnot ($H_1 \ldots H_n$) a ty zase mohou být specifikovány na různé podhodnoty ($h_1 \ldots h_n$). Lze si proto strukturu každého typu postojů představit podle následujícího, zcela obecného schématu:

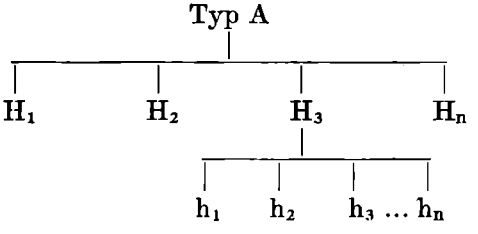

3.11 Typ A představují komunikativně intenční postoje (KIP). Jejich základní hodnoty jsou: deklarativnost (Decl), interogativnost (Interrog), imperativnost (Imper) a optativnost (Opt). Realizací některé z těchto hodnot a její signalizací ve výrazové rovině vznikají známé komunikativní typy výpovědí: deklarativní, interogativní, imperativní a optativní. Z hlediska pojmu větná modalita představuje komunikativní intenční postoje ten její aspekt, který nazýváme modalita postojová (Grepl 1972, 1973). Rozdíly mezi uvedenými hodnotami je možno vystihnout pomocí distinktivních rysů:

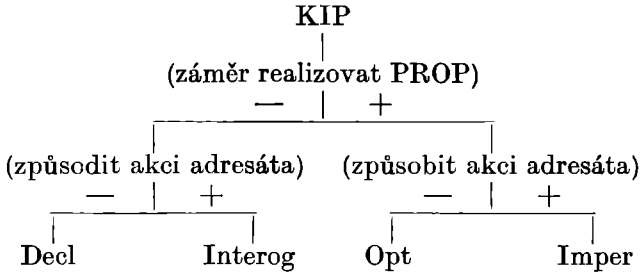

Tyto rozdíly je ovšem možno vystihnout a popsat i mnoha jinými způsoby; jednu z možností uvádí H. Běličová-Křížková (1973).

3.12 Typ B je reprezentován postoji jistotně modalitními (JMP). Jde o vyjádření různé míry (stupně) subjektivní jistoty mluvčího o platnosti (fakticitě) propozičního obsahu. Upozorňujeme na to, že může při tom jít jak o platnost nehypotetickou (nepodmíněnou), tak hypotetickou (podmíněnou):

(1) *Na Petra patrně počkali*
(2) *Na Petra by patrně (byli) počkali*

V rámci našeho pojetí větné modality představují jistotně modalitní postoje ten její aspekt, který nazýváme modalita jistotní (Grepl 1972, 1973). Jistotně modalitní postoje jsou vázány na konstataci: jsou možné a realizovatelné jen v rámci hodnoty Decl komunikativně intenčních postojů. Specifickou problematiku z tohoto hlediska představují věty v pravém smyslu performativní a také tzv. věty normativní.

Rovněž v rámci JMP je možno rozlišovat řadu dílčích hodnot představujících různé stupně subjektivního přesvědčení mluvčího o platnosti sdělovaného obsahu. Lze si je představit jako postupné body na vertikální ose, jejíž jeden pól tvoří úplná (stoprocentní) jistota mluvčího o platnosti propozičního obsahu přes přesvědčení, pravděpodobnost, předpoklad, domněnku, zdání, možnost atd. až k jistotě téměř nulové (pochybnost), eventuálně až k druhému pólu — nejistotě, přesněji řečeno k „nevědění", že obsah výpovědi platí nebo by za dané podmínky platil. Tato škála postupných hodnot (různých stupňů jistoty mluvčího) je, jak se nám zdá, symetricky rozložena kolem osy horizontální, která prochází „středovou" (padesátiprocentní) hodnotou „možnost". Nemůžeme zde tuto tezi detailně rozvádět a názorně demonstrovat, ale upozorňujeme na to, že představuje východisko pro pochopení a objasnění poměrně složitých a ne vždy dobře vykládaných vztahů mezi jistotní modalitou a afirmací a negací. Chceme však v této souvislosti zdůraznit, že operátory jednotlivých hodnot JMP nemusejí vždy „zasahovat" predikát věty. Záleží na tom, zda je predikát kontextově zapojen nebo ne. Je tu tedy obdobná situace jako s umístěním operátoru negace, jehož podmínky stanovila Hajičová (1975), a lze proto mluvit o jistotní modalitě celkové (větné) a parciální (členské).

Pokud jde o vymezení a stanovení hodnot v rámci JMP, lze za daného stavu našeho poznání vydělit v jejich celkově postupné škále některé dominanty, které je možno považovat za hodnoty základní. Jsou také dobře objektivi-

zovány komplexy výrazových exponentů pro ně specifických (viz 3.211). Domníváme se, že je užitečné pracovat s těmito hodnotami: (a) jistota; (b) přesvědčení; (c) předpoklad, domněnka, (d) možnost; (e) pochybnost. Další vnitřní klasifikace je teoreticky možná, zejména v rámci hodnoty (c), ale její hranice a také objektivační ukazatele na výrazové rovině by bylo třeba teprve stanovit.

Jednotlivé hodnoty JMP bylo by možno vystihnout také metajazykově: (a) „jsem si jist", „vím, že platí PROP", (b) „jsem přesvědčen, že platí PROP"; (c) „předpokládám", „je pravděpodobné", „domnívám se", „zdá se mi", (d) „je možné, že platí PROP"; (e) „pochybuji, že platí PROP".

Bude patrně potřebné uvažovat ještě o hodnotě (f) „nevím, že platí PROP" jako o druhém (opačném) pólu hodnoty (a). K tomu však chceme zaujmout stanovisko v 3.75. O centrální pozici hodnoty „možnost" na ose od stoprocentní až k nulové jistotě svědčí to, že lze dobře říci „je možné, že to udělal, ale je také možné, že to neudělal" (propozice může mít i kladnou i zápornou podobu), není však už dobře říci např. „předpokládám, že to udělal, ale předpokládám také, že to neudělal" apod.

Specifickou situaci představují případy, kdy je propoziční obsah mluvčím předkládán adresátovi jako tzv. cizí mínění. Nejistota mluvčího o jeho platnosti tu není signalizována přímo, ale zprostředkovaně tak, že mluvčí formuluje sdělovaný obsah jako tvrzení od někoho převzaté, a tudíž co do platnosti jen potenciální. Také exponenty „cizího mínění", zejména v pohledu široce konfrontačním (srov. speciální morfolog. kategorii v bulharštině nebo německé konstrukce typu *Er soll es gesehen haben* a *Er will es gesehen haben*), se od exponentů „vlastních" hodnot JMP dost výrazně liší. Nicméně však je možné „cizí mínění" volně k oblasti JMP připojit, neboť tím, že mluvčí dává sdělovanému obsahu podobu převzatého tvrzení, zároveň chce také signalizovat svůj postoj k jeho platnosti.

3.13 Typ C představují postoje emocionálně hodnotící (EP). V mnoha výpovědích je nějak signalizován emocionální vztah mluvčího k sdělovanému obsahu. Také tento typ postoje může být různé kvality, je reprezentován různými hodnotami. Jejich vymezení a charakteristika je zatím velmi obtížná a čeká teprve na systematické zpracování. V naší práci o emocionalitě výpovědi (1967) soustředili jsme se především na otázku podstaty a způsobů signalizace emocionálních postojů ve výrazové rovině výpovědi a upozornili jsme zejména na to, že k základním signálům citovosti patří různé typy transpozic (intonačních schémat, kladu a záporu, forem kategorie modu, času, osoby apod.), ale nevázali jsme jisté komplexy signálů systematicky s jistými emocionálními hodnotami. Další pokrok v této oblasti ovšem takový přístup vyžaduje a je to také podle našeho názoru cesta nejspolehlivější, neboť stanovení jednotlivých hodnot v rámci typu EP se tak objektivizuje. Už dnes jsme však přesvědčeni, že nebude možno se spokojit jen s dvěma elementárními citovými hodnotami; pozitivní a negativní emocionálně hodnotící postoj. Lze v češtině prokázat, že poměrně výrazně a diferencovaně (komplexem specifických prostředků) jsou signalizovány např. takové hodnoty jako zklamání, uspokojení, překvapení (údiv), obava, podiv aj. (viz 3.213).

Nejsme zatím plně přesvědčeni o nutnosti vydělovat další okruhy (typy) postojů. Týká se to zejména tzv. postojů hodnotících (evaluativních). Domní-

váme se, že patří v zásadě k typu EP. Jejich eventuální autonomnost a specifičnost by bylo třeba teprve prokázat důkladným rozborem, zejména jejich stránky výrazové.

3.2 Je třeba říci nyní několik slov o způsobech signalizace postojů mluvčího a jejich hodnot na výrazové rovině výpovědi.

V zásadě je možno rozlišovat dva základní způsoby signalizace postojů:

(a) formálním exponentem postojového predikátu (postojové hodnoty) je nějaký predikátor, zpravidla ve formě 1. os. sg. ind. prézenta. Takové predikátory nazýváme predikátory postojové. Způsob, při kterém je postoj mluvčího signalizován postojovým predikátorem, lze označit jako explicitní. Termínu explicitní zde užíváme v podstatě v tom smyslu, jak s ním pracuje Ch. Bally (1942). Elementární příklad představuje třeba vyjadřování hodnoty Imper v rámci KIP pomocí predikátorů typu *rozkazuji* (*ti*), *poroučím* (*ti*) *žádám* (*tě*), *abys*...

(3) *Poroučím ti, abys odešel*

Podobně ovšem lze postojovými predikátory explicitně signalizovat všechny typy postojů mluvčího a jejich hodnoty (viz 3.212).

Při explicitní signalizaci postoje je postojová složka formálně zřetelně oddělena od složky propoziční; ta je ztvárněna buď v podobě neplné nominalizace (vedlejší větou), nebo v závislosti na sémantice postojového predikátoru a jistých distributivních podmínkách v podobě nominalizace plné (infinitivu nebo dějového substantiva):

(4) *Poroučím ti odejít*

Je třeba dodat, že při explicitní signalizaci, pokud má propozice na formálně syntaktické rovině podobu vedlejší věty, jsou nebo mohou být exponenty postojových hodnot v rámci KIP a EP nejen postojové predikátory samy, ale spolu s nimi i spojovací výrazy (viz 3.262).

Explicitní způsob signalizace postojů pomocí postojových predikátorů může být dobrou základnou (východiskem) pro objasnění místa postojů v celkové sémanticko-syntaktické struktuře výpovědi a pro výběr některého typu jejich formálního zápisu (notace). Postojový predikát se při tom zásadně chápe jako nejméně dvojargumentový: jedním z nich je mluvčí (EGO) a do funkce druhého se dostává propozice, k níž je postoj zaujímán (argument propoziční). Lze při tom pracovat pro každou hodnotu s nějakým kategoriálním predikátorem nebo s predikátorem zcela abstraktním a využít pro zápis (znázornění) principů teorie grafů, jak to udělal pro některé modální hodnoty na posledním symposiu např. R. Růžička (1973). Jeho metodu zápisu se pokouší aplikovat na oblast JMP ve svém referátě M. Čejka (1970).

Protože ovšem mluvčí zaujímá k propozičnímu obsahu nikoli jeden, ale i více postojů najednou, při konstataci prakticky po jedné hodnotě z každého postojového typu (viz 3.3), možnost přehledného a výstižného formálního zápisu (např. formou grafů) se značně komplikuje.

(b) Postoje a jejich hodnoty však mohou být signalizovány přímo ve výrazové (syntaktické) struktuře výpovědi, nikoli odděleně od ní jako v případě (a). Takový způsob signalizace postojů nazýváme implicitní. Formál-

ními exponenty postojů a postojových hodnot jsou v tomto případě výrazové „prostředky" nejrůznějšího druhu: intonace (typy koncových kadencí), slovesné mody, modální slovesa, různé partikule, někdy i slovosled, tzv. „osamostatnělé vedlejší věty" (k tomu viz 3.26) aj.

Je samozřejmé, že se v každém postojovém typu neuplatňují všechny druhy uvedených prostředků, že je třeba vycházet z jejich jisté specializace. Kromě toho se může na signalizaci nějaké postojové hodnoty podílet i několik prostředků ve vzájemném souvýskytu. I to pak představuje výrazovou specifikaci dané postojové hodnoty.

V citovaném případě (3) může být tatáž postojová hodnota (Imper) signalizována implicitně formantem morfologického imperativu:

(5) *Odejdi.* (!)

Jako exponenty hodnot EP slouží nejen uvedené prostředky, ale zejména také, jak jsme ukázali (Grepl 1967), různé typy a druhy transpozic: např. forem morfologických, forem kladu a záporu, schémat intonačních, slovosledných aj. Sr. např.:

(6) *Ty mě budeš poučovat!*

Emocionální postoj „rozhořčení" je zde signalizován implicitně transpozicí formy futura (a intonací); kdyby užití formy futura nebylo v daném případě motivováno emocionálně, cítili bychom je jako „defekt", nekorektnost gramatickou. Přitom lze danou EP hodnotu signalizovat i explicitně, vhodnými postojovými predikátory:

(7) *Jsem rozhořčen (štve mě...), že mě poučuješ*

Zásadně je třeba k vyjadřování postojů poznamenat, že v různých jazycích může být tatáž postojová hodnota v rámci daného postojového typu implicitně signalizována různě. Stačí jen připomenout, jak různými exponenty disponují jazyky pro signalizaci postoje tázacího (hodnoty Interrog v rámci KIP): specifická intonace (antikadence) v češtině, inverzní slovosled v němčině, speciální konstrukce v angličtině, více méně obligátní přítomnost tázací partikule v polštině nebo i v ruštině apod. Měli jsme také možnost upozornit na různé způsoby signalizace jistotní modality v češtině a němčině, jejíž systém umožňuje využít pro tuto oblast kromě lexikálních ve velké míře také morfologických prostředků, např. konjunktivy mod. sloves, II. infinitiv, II. futurum (1975).

Zkoumání způsobů a exponentů signalizace postojů a postojových hodnot v rámci jednotlivých typů je velký, perspektivní úkol konfrontačního studia slavistického. Jeho úspěšnost ovšem závisí na dvou předpokladech: na vymezení a charakteristice jednotlivých postojových typů a jejich hodnot a na tom, aby ve výchozím jazyce byly stanoveny a popsány komplexy jejich formálních exponentů. Splnění obou předpokladů je nezbytné k tomu, aby se konfrontovaly jevy skutečně srovnatelné a aby tak bylo možno na výrazové rovině odhalit v konfrontovaných jazycích exponenty (signály) opravdu funkčně ekvivalentní.

3.21 Také pro signalizaci postojů a jejich hodnot platí obecný princip asymetrie roviny výrazu a významu (= postojová hodnota). Jeho elementárním projevem je skutečnost, že tatáž postojová hodnota může být i v jednom jazyce signalizována způsoby a prostředky různými. Ty ovšem dohromady (ve svém souboru) představují komplex formálních exponentů, specifický pro danou postojovou hodnotu a odlišný zároveň od komplexů signálů specifických pro postojové hodnoty jiné. Jednotlivé postojové hodnoty jsou tak na výrazové rovině objektivizovány pro ně charakteristickými komplexy prostředků. Z principu asymetrického dualismu formy a významu však také vyplývá, že jednotlivé prostředky (exponenty) mohou být polyfunkční. Právě v takových případech se ovšem tyto exponenty spojují při signalizaci určité postojové hodnoty s exponenty jinými ve vzájemném souvýskytu. Důležitým faktorem, který omezuje homonymitu (polyfunkčnost) postojových exponentů, jsou také různé podmínky (externí i interně jazykové), na nichž vůbec závisí realizace toho nebo onoho postoje a komunikativní funkce (tzv. ilokuční síly) výpovědi v celku.

Chceme teď na několika příkladech demonstrovat naše tvrzení o tom, že postojová hodnota bývá i v jednom jazyce signalizována různým způsobem a různými formálními exponenty, a to na některých postojových hodnotách v rámci typu JMP a EP.

3.211 Jako jednu ze základních hodnot v rámci typu JMP jsme označili hodnotu „přesvědčení" (viz 3.12). Může být v češtině signalizována přirozeně oběma základními způsoby: explicitně i implicitně. Exponentem explicitní signalizace bývá např. predikátor *jsem přesvědčen, že...*:

(8a) *Jsem přesvědčen, že to Petr dokáže.*

Implicitně může být daná postojová hodnota signalizována exponenty různými:

(8b) *Petr to určitě dokáže* (mod. partikule)
(8c) *Petr to musí dokázat* (mod. sloveso v transponovaném užití „*určitě*")
(8d) *Že to Petr dokáže!* (partikule *že* + intonace)
(8e) *Aby to Petr nedokázal!* („osamostatnělá" věta s *aby*, které je reliktem historické konstrukce souvětné *Nepochybuji, aby...*)

Je možné namítnout, že v případech (8a—8e) o úplnou (ryzí) ekvivalenci nejde. Soudíme však, že v zásadě ve všech uvedených případech je především signalizováno to, že mluvčí je „subjektivně přesvědčen o platnosti propozičního obsahu" a že eventuální rozdíly je třeba vykládat teprve na tomto invariantním pozadí, přičemž bude mít namítající se stanovením (určením) těchto rozdílů velké potíže. Sami soudíme, že se týkají převážně intenzity „přesvědčení". Třeba vzít také v úvahu to, že o výběru té nebo oné signalizace rozhoduje i pragmatický kontext.

3.212 Jinou základní hodnotu (středovou, padesátiprocentní jistotu) představuje hodnota „možnost". Lze ji rovněž signalizovat explicitně nebo implicitně.

Explicitní exponenty představují např. predikátory typu *je možné, možná:*

(9a) *Je možné* (*možná*), *že někdo je za dveřmi*

Touž hodnotu, pojímanou ovšem takto široce (na možnost další vnitřní diferenciace jsme upozornili v 3.12), lze vyjádřit také různými exponenty implicitními:

(9b) *Někto je možná za dveřmi* (modální partikule)
(9c) *Někdo by mohl být za dveřmi* (kondc. mod. slovesa *moci*)
(9d) *Někdo bude za dveřmi* (forma futura)
(9e) *Že by někdo byl za dveřmi?* (partikule *že* + kondc. + antikadence)
(9f) *Jako by někdo byl za dveřmi* („osamostatnělá" věta s *jako by*).

O rozdílech, které intuitivně můžeme vycítit z forem 9a—9f, platí v podstatě totéž, co jsme řekli o vyjadřování JMP hodnoty „přesvědčení": v zásadě všechny uvedené formy signalizují předně to, že mluvčí pokládá za možné, že „někdo je za dveřmi", a eventuální diference mezi nimi je třeba stanovit teprve na tomto pozadí.

Obecně pak je třeba na základě příkladů (8a—8e) a (9a—9f) podtrhnout to, že by bylo velice chybné, kdybychom se při zkoumání signalizace jednotlivých hodnot JMP omezili jen na prostředky lexikální (postojové predikátory a postojové partikule typu *asi, patrně, určitě, sotva*...). Pole postojů JMP by se tím značně zúžilo, ba zkreslilo. Neplatí to ani pro češtinu, jak jsme si ukázali, tím spíše pro jiné jazyky, např. pro němčinu (Grepl—Masařík 1974). Je třeba i při zkoumání sféry postojů vycházet metodologicky z aspektu od významu (= v našem případě od postojového typu a jeho hodnot) k výrazu (= signalizace jednotlivých postojových hodnot v rámci postojových typů), nemá-li být náš pohled deformovaný a mají-li být vytvořeny předpoklady jak pro všestranný výklad a popis daného jevu (včetně předpokladů pro zjišťování distributivních podmínek využití různých exponentů určité postojové hodnoty), tak pro účely konfrontační a široce typologické.

3.213 Emocionálně hodnotící postoj „zklamání" lze explicitně signalizovat např. postojovými predikátory *jsem zklamán, mrzí mě,*...:

(10a) *Jsem zklamán, že se mu Petr neomluvil*

Existují však i různé možnosti signalizace implicitní:
(10b) *Petr se mu bohužel neomluvil* (emocionálně hodnotící partikule)
(10c) *Když on se mu Petr neomluvil* („osamostatnělá" věta vedlejší s *když*)
(10d) *Že se mu ten Petr neomluvil!* („osamostatnělá" věta vedlejší s *že* + + intonace + tempo)
(10c) *Proč jen se mu ten Petr neomluvil?* (řečnická otázka)
(10d) *Petr se mu měl omluvit!* (mod. sl. *míti*)

Příklady na to, že určité postojové hodnoty mohou být i v rámci jednoho jazyka (češtiny) signalizovány různými formálními exponenty, bychom mohli dále rozhojňovat. Domníváme se však, že i ty, které jsme uvedli, dostatečně ilustrují tuto naši tezi a zároveň ukazují na užitečnost přístupu od jednotlivých postojových hodnot k jejich formálním exponentům.

3.22 Chceme se teď vrátit několika poznámkami k rozdílu mezi postoji mluvčího a jejich signalizací a případy, kdy mluvčí jen o postoji (svém nebo někoho jiného) referuje jako o „objektu" propozice, tj. kdy už nejde o postoj, ale o složku propozičního obsahu. Řekli jsme, že postoj zaujímá mluvčí v mo-

mentu promluvy (viz 3.). To jsou jeho podstatné parametry. Při explicitním vyjadřování postojů pomocí postojových predikátorů jsou tyto parametry většinou také zcela zřetelně signalizovány samou morfologickou formou predikátoru (1. os. sg. ind. prézenta). Postoje však mohou být, jak jsme ukázali (viz 3.2), signalizovány také implicitně. A v tom je právě hlavní výrazový rozdíl od případů, kdy mluvčí o postojích jen referuje. Při referování o postojích totiž možnost implicitní signalizace odpadá.

Jsou proto z hlediska postojové hodnoty Imper ekvivalentní výpovědi (11a) a (11b):

(11a) *Přikazuji ti, abys odešel*
(11b) *Odejdi. (!)*

Nejsou však ekvivalentní výpovědi (12a) a (12b) ani výpovědi (13a) a (13b):

(12a) *Přikázal jsem ti, abys odešel*
(12b) *Odejdi!*
(13a) *Pavel ti přikazuje, abys odešel*
(13b) *Odejdi!*

V případech (12a) a (13a) nejde o postoj rozkazu, ale o konstatování toho, že mluvčí (12a) takový postoj v minulosti zaujímal, nebo že někdo jiný (13a) takový postoj zaujímá. Na to ukazuje i sama slovesná forma (Daneš 1973).

Podobně jsou z hlediska postojové hodnoty „přesvědčení" ekvivalentní výpovědi (14a), (14b) a (14c), neboť jde o signalizaci postoje mluvčího:

(14a) *Jsem přesvědčen, že tady někdo kouřil*
(14b) *Tady určitě někdo kouřil*
(14c) *Že tady někdo kouřil!*

Nejsou však ekvivalentní výpovědi (15a), (15b) a (15c) ani výpovědi (16a), (16b) a (16c), neboť v případech (15a) a (16a) jde o referování mluvčího o postoji:

(15a) *Byl jsem přesvědčen, že tady někdo kouřil*
(15b) *Tady určitě někdo kouřil*
(15c) *Že tady někdo kouřil!*
(16a) *Petr je přesvědčen, že tady někdo kouřil*
(16b) *Tady určitě někdo kouřil*
(16c) *Že tady někdo kouřil!*

Stejně např. v rámci typu EP signalizují výpovědi (17a) a (17b) touž postojovou hodnotu („obava"), a jsou proto z tohoto hlediska ekvivalentní:

(17a) *Bojím se, aby Petr nezmeškal vlak*
(17b) *Jen aby Petr nezmeškal vlak!*

Nejsou však ekvivalentní výpovědi (18a) a (18b) ani (19a) a (19b), neboť v (18a) a (19a) nejde o signalizaci postoje „obavy" mluvčího, ale o referování o postoji obavy:

(18a) *Obával jsem se, aby Petr nezmeškal vlak*
(18b) *Jen aby Petr nezmeškal vlak!*
(19a) *Pavel se obává, aby Petr nezmeškal vlak*
(19b) *Jen aby Petr nezmeškal vlak!*

Lze ukázat na mnoho dalších formálních rozdílů mezi případy, kdy je signalizován postoj, a případy, kdy se o postoji referuje. O jednom z nich svědčí následující příklady:

(20) *Poroučím ti, abys odešel*
(21a) *Poručil jsem ti, abys odešel*
(21b) *Poručil jsem ti, že máš odejít*
(22a) *Petr ti poroučí, abys odešel*
(22b) *Petr ti poroučí, že máš odejít*

Jen v případě (20) jde o explicitní signalizaci imperativního postoje mluvčího pomocí postojového predikátu „poroučím ti". Propoziční obsah má podobu vedlejší věty s *aby*. Nemůže tu být užito paralelně také formy vedlejší věty s *že* s modálním slovesem *míti* jako v (21b) a (22b). V příkladech (21) a (22) totiž není signalizován imperativní postoj mluvčího, ale referuje se o něm jako o složce propozičního obsahu.

3.23 Zmínili jsme se o tom, že v rámci jednotlivých hodnot nějakého postojového typu je třeba dále diferencovat jejich subhodnoty (viz 3.1). O subhodnotách v rámci hodnoty Opt postojového typu KIP zde bude mluvit P. Karlík (1980). Soustředíme se proto na subhodnoty v rámci hodnoty Imper.

Takové postojové hodnoty, jako např. prosba, vybídnutí, návrh, doporučení, rada, dovolení, souhlas, příkaz (rozkaz), varování, výstraha, se často řadí prostě lineárně vedle sebe. Do jisté míry to podporuje i teorie ilokučních aktů, neboť se soustřeďuje převážně na zjišťování souborů externích (mimojazykových) podmínek jejich realizace, nikoli však už ve stejné míře také na jejich výrazové exponenty (signalizaci). Domníváme se, že v našem případě existují závažné důvody chápat uvedené postoje v rámci typu KIP jako subhodnoty jeho základní hodnoty Imper. Jsou to tyto důvody:

(a) Ve všech uvedených případech jde o „záměr mluvčího, aby se realizoval propoziční obsah", a ve všech mluvčí počítá přitom „s aktivní účastí adresáta", buď jako s konatelem, nebo aspoň zprostředkovatelem. Přirozeně pak musí jít o „činnosti", jejichž realizace je v kompetenci konatele. Pro všechny uvedené postojové hodnoty se tudíž předpokládá základní „imperativní situace".

(b) Propoziční obsah může mít ve všech případech jen časovou perspektivu prézentně futurální (nikoli např. minulou).

(c) Na výrazové rovině jsou všechny uvedené subhodnoty signalizovatelné formou morfologického imperativu:

(23a) *Prosím tě, aby ses za něho přimluvil*
(23b) *Přimluv se za něho*
(24a) *Radím ti, aby ses za něho přimluvil*
(24b) *Přimluv se za něho*
(25a) *Doporučuji ti (navrhuji ti), aby ses za něho přimluvil*
(25b) *Přimluv se za něho*

(26a) *Dovoluji ti (souhlasím), aby ses za něho přimluvil*
(26b) *Přimluv se tedy za něho*
(27a) *Žádám tě, aby ses za něho přimluvil*
(27b) *Přimluv se za něho*
(28a) *Poroučím ti, aby ses za něho přimluvil*
Přimluv se za něho!
(29a) *Varuji tě, aby ses za něho přimlouval*
(29b) *Nepřimlouvej se za něho*

Fakt, že všechny uvedené postoje lze implicitně signalizovat formou morfologického imperativu, zdá se nám být závažným důvodem k tomu, abychom je chápali za subhodnoty kategorie abstraktnější, tj. obecné hodnoty Imper v rámci postojového typu KIP.

Z příkladů (23b—29b) je ovšem třeba vyvodit také závěr, že morfologická forma imperativu je i v rámci hodnoty Imper značně polyfunkční (polysémní), a to už nepřihlížíme k jejímu možnému užití mimo rámec této hodnoty, např. ve funkci optativní (*Šťastně se vraťte!*), ale i jinde. V mluvené formě jazykových projevů se tato polysémie do jisté míry sice odstraňuje pomocí různého intonačního vyznění výpovědi; jeho varianty, pro danou postojovou subhodnotu relevantní, bude ovšem obtížné v popise nějak zachytit. Jsou mimo to v češtině jisté náběhy diferencovat formu imperativu přidáváním různých „slovcí", sr. např.: *jen zpívej; tak zpívej; pak zpívej; hleď (koukej) zpívat; opovaž se zpívat* aj., takže lze mluvit o jakýchsi analytických formách imperativu. Nicméně však je možno polyfunkčnost imperativní formy odstranit jen zčásti a při jejím použití pro některou z uvedených podhodnot Imper vyplývá pak její správná a jednoznačná funkční interpretace především ze situace a pragmatických presupozic projevu. Domníváme se, že právě pro tuto polyfunkčnost imperativní formy vyjadřují se běžně a do jisté míry primárně uvedené subhodnoty kategorie Imper explicitně pomocí postojových predikátorů (*prosím tě, abys...; doporučuji ti, abys...; radím ti, abys...; souhlasím s tím, abys...*). Je to vidět i z toho, že se postojových predikátorů užívá i ve spojení s imperativní formou: *prosím tě, přimluv se za něho; radím ti, odejdi; doporučuji ti, promluv si s ním* aj. Naopak u takových základních postojových hodnot, pro které máme jednoznačné formální exponenty implicitní, pociťuje se explicitní způsob jejich signalizace pomocí postojových predikátorů jako „nepřirozený" nebo je kontextově příznakový. Tak např. při konstataci (sr. *konstatuji, říkám, tvrdím že se Pavel oženil*); otázce (*ptám se tě, zda máš hlad*) apod. V případech ovšem, kdy mluvčí o postoji referuje, tj. kdy se něčí postoj stal jedním z „objektů" propozičního obsahu, je přirozeně taková signalizace pomocí predikátů s propoziční orientací jedině možná (*Říkal jsem, že se Pavel oženil; Ptal jsem se tě, zda...*), a naopak nemožná je signalizace implicitní (viz 3.22).

Je však třeba dodat, že pro implicitní signalizaci daných imperativních subhodnot má čeština kromě polysémní formy morfologického imperativu tendenci specifikovat jiné výrazové prostředky (formální exponenty), a to pro každou subhodnotu více méně jednoznačné:

(30) *Nepřimluvil by ses za něho?*
Přimluvil by ses za něho? (kondc., který tu není motivován podmínkově + antikadence)

(31) *Že by ses za něho přimluvil?* (part. *že* + kondc + antikadence)
(32) *Měl by ses za něho přimluvit* (kondc. mod. sl. *míti*)
(33) *Co aby ses za něho přimluvil*
(34) *Smíš se za něho přimluvit*
(35) *Ne abys ho nepozdravil!*
Opovaž se ho nepozdravit!
Jen ho nepozdrav!
Ať ho pozdravíš!

3.24 Uvedli jsme, že jednotlivé postojové hodnoty typu JMP se uplatňují jen v rámci hodnoty Decl postojového typu KIP (viz 3.12). Je to přirozeně dáno tím, že jen v případech, kdy mluvčí říká (oznamuje, konstatuje), že platí PROP, ať už hypoteticky, nebo nehypoteticky, zároveň vždy vyjadřuje i různý stupeň svého subjektivního přesvědčení o této platnosti. Pokud se na platnost PROP ptá nebo chce, aby se propoziční obsah teprve uskutečnil, nemůže se zároveň vyjadřovat o jeho platnosti.

Pokud jde o hodnotu Imper, může však mluvčí ve výpovědi signalizovat svou pochybnost (nerozhodnost), zda se má nebo nemá propoziční obsah uskutečnit. Domníváme se, že za formální exponent implicitního způsobu signalizace tohoto postoje je třeba považovat tzv. deliberativní otázky (Bauer —Grepl 1975). Už proto, že jsou to otázky, které „mluvčí klade sám sobě", je zřejmé, že nejde o „pravé" otázky. Pravými otázkami mluvčí zjišťuje, zda obsah výpovědi platí nebo neplatí, deliberativní signalizují jeho nerozhodnost (pochybnost), má-li on sám nebo někdo jiný něco vykonat. Od pravých otázek je odlišuje také jejich specifická forma: modální sloveso *míti* + infinitiv.

(36) *(Mám) mu to sdělit // Sdělit mu to?*
(37) *Má se mu omluvit?*

Mohou však mít i formu jinou: *že* + kondicionál prézenta + antikadence.

(38) *Že bych mu to sdělil?*
(39) *Že by se mu omluvil?*

Je ovšem třeba říci, že tato forma může být funkčně dvojznačná: signalizuje buď postojovou hodnotu „možnost" v rámci typu JMP, nebo postoj „deliberativnosti". V prvním případě by bylo možno mluvit o otázkách „dubitativních"

Postoj „deliberativnosti" může daná forma signalizovat za dvou podmínek: (a) jestliže je časová orientace propozičního obsahu prézentně futurální; (b) jestliže jako predikáty propozice fungují slovesa se sémantickými rysy činnosti nebo procesuálnosti a jestliže je v kompetenci potenciálního konatele tyto činnosti realizovat. Jsou to tedy podmínky typické pro imperativní postoje, a to právě spíná „deliberativní postoj" se sférou imperativnosti. Nejsou-li tyto podmínky splněny, signalizuje forma s *že* nejistotu mluvčího o platnosti propozičního obsahu, tedy hodnotu JMP, nikoli pochybnost, nerozhodnost, zda se má propoziční obsah realizovat. Srovnej:

(36) *Že by se mu omluvil?* (= má/nemá se mu omluvit?)

(36) *Že by se mu byl omluvil?* (= je možné, že se mu omluvil)
(37) *Že by měl hlad?*
Že by byl nemocen?
(= je možné, že má hlad; je možné, že je nemocen).

U prostých procesů je forma věty s *že* a přítomným kondicionálem dvojznačná:

(38) *Že by Petr zpíval?*
= a) má Petr zpívat?
= b) je možné, že Petr zpívá
(39) *Že by žil na venkově?*
= a) má žít na venkově?
= b) je možné, že žije na venkově

Na příkladě deliberativního postoje a jeho signalizace jsme chtěli demonstrovat, jak je potřebí při vymezování a charakteristice postojů a jejich hodnot brát v úvahu nejen externě jazykové podmínky a možnosti (pragmatický kontext) jejich realizace, ale jak je nutné přihlížet i k podmínkám a omezením interně jazykovým.

3.25 Bylo už řečeno, že v rámci typu JMP bude třeba patrně počítat s hodnotou (f) „nevím", jako s opačným pólem k hodnotě (a) „vím", která představuje plnou (stoprocentní) subjektivní jistotu mluvčího o platnosti obsahu výpovědi (viz 3.12). Jistým problémem je, jak je tato hodnota formálně signalizována. Snad je možno při explicitním způsobu vyjadřování považovat za její exponent postojový predikátor „nevím" spolu ovšem se spojkou uvozující větnou formu propozičního obsahu, a to spojkami (v češtině) *zda, -li (jestli)*.

(40) *Nevím, zda Petr zůstal v Praze*

Za implicitní exponent této postojové hodnoty by pak bylo možno pokládat formu otázky, ovšem „pravé" otázky.

(41) *Zůstal Petr v Praze?*

Z faktu, že otázkou mluvčí zjišťuje, zda obsah výpovědi platí, totiž vyplývá, že mluvčí „neví", zda obsah výpovědi platí nebo neplatí. To se pak zřetelně projevuje v neutralizaci kladu a záporu

(42) *Nezůstal Petr v Praze?*

Projevuje se to také zřetelně na možných odpovědích: *ano (ne), určitě, možná, sotva, nevím, zda...*

Formou otázky ovšem mluvčí primárně signalizuje svůj záměr dovědět se, zda obsah výpovědi platí; je to tedy především signál hodnoty Interrog v rámci postojového typu KIP. Postojovou hodnotu „nevím" jako hodnotu JMP, kterou v sobě forma otázky nutně ovšem zahrnuje a předpokládá, je tedy třeba spíše při tomto způsobu její signalizace považovat za presupozici.

3.26 Jak ukázaly příklady (8c) (9e) (17b), je možno při implicitním způsobu signalizovat postoje mluvčího k propozičnímu obsahu také formou „osamo-

statnělé věty vedlejší", tj. syntaktickou strukturou, v níž formálním exponentem postojové hodnoty jsou od původu různé hypotaktické spojky. Ty ovšem v daných případech nabývají funkce partikule, neboť fakticky nelze na syntaktické rovině mluvit v takových případech o větě vedlejší. Abychom upozornili na to, že takový způsob signalizace postojů mluvčího je běžný (častý) a že se jím vyjadřují postojové hodnoty různé, uvedeme ještě několik příkladů:

(43) *Jak je to teplé!* (EP údivu nad velkou mírou vlastnosti)
(44) *Kolik (co)to už stálo peněz!* (EP údivu nad množstvím vynaložených peněz)
(45) *Co se o tom napřemýšlel!* (EP údivu nad velkou délkou a intenzitou nějaké činnosti)
(46) *Ne abys tam chodil!* (KIP imperativní, subhodnota „varování": „varuji tě, abys tam nechodil")
(47) *Jen aby nezmeškal vlak!* (EP obavy)
(48) *Když on se neučí!* (EP, hodnota zklamání, rozmrzelosti, lítosti)
(49) *Jako by někdo zvonil* (JMP, hodnota možnost, zdání)

Příklady by bylo možno mnohonásobně rozhojnit. Časté je např. využívání vět s *že*, jak o tom píše Karlík (1979). Ale i z uvedených lze vyvodit dva podstatné závěry:

3.261 V citovaných příkladech je zřejmé, že hypotaktické spojovací výrazy stojící na počátku vět nemají zde funkci spojovací, ale jsou (často v souvýskytu s jinými exponenty — zejména intonací) signály postoje mluvčího. Proto nemohou být tyto syntaktické konstrukce ekvivalentní případům souvětným, v nichž je daný postoj už složkou propozičního obsahu, tj. v nichž mluvčí o postoji svém (v minulosti) nebo někoho jiného (i v přítomnosti) jen referuje (viz 3.22).

Jsou proto v podstatě ekvivalentní struktury:

(50a) *Bojím se, aby se Petrovi nic nestalo*
(50b) *(Jen) aby se Petrovi nic nestalo*

Nejsou a nemohou však být do stejného ekvivalentního poměru postaveny struktury v případech:

(51a) *Bál jsem se* (minulý čas), *aby se Petrovi nic nestalo*
(51b) *Jen aby se Petrovi nic nestalo*

3.262 Je třeba si všimnout také toho, že se pro signalizaci postojových hodnot uvedenými exponenty využívá především příznakových spojovacích prostředků. Sr.:

(52a) *Bojím se, že se Petrovi něco stane*
(52b) *Bojím se, aby se Petrovi nic nestalo*
(52c) *(Jen) aby se Petrovi nic nestalo!*
(53a) *Mrzí mě (jsem zklamán), že se Petr často špatně učí*
(53b) *Mrzí mě, když se Petr často špatně učí*

(53c) *Když se Petr často špatně učí*
(54a) *Udivuje mě, že to stálo tolik peněz*
(54b) *Udivuje mě, kolik to stálo peněz*
(54c) *Kolik to stálo peněz!*
(55a) *Zdá se mi, že někdo zvoní*
(55b) *Zdá se mi, jako by někdo zvonil*
(55c) *Jako by někdo zvonil*

Domníváme se, že tento náš výklad dobře zároveň objasňuje dosud neuspokojivě vysvětlenou existenci tzv. osamostatnělých vedlejších vět v textu a jejich motivaci a odpovídá na otázku jejich funkce.

3.3 Na tomto místě chceme zdůraznit skutečnost podle našeho mínění neobyčejně závažnou a podstatnou. Je třeba si totiž uvědomit, že potenciálně mluvčí zaujímá ve výpovědi k jejímu propozičnímu obsahu po jedné postojové hodnotě (subhodnotě) z každého postojového typu (KIP, JMP, EP), neboli že jde o trojice postojů. Platí to ovšem plně jen o větách oznamovacích, neboť jak jsme uvedli (viz 3.12), je uplatnění postojových hodnot JMP vázáno na hodnotu Decl v rámci KIP. Pokud jde o typ EP, může být jedna z jeho hodnot nulová. V takovém případě lze mluvit o výpovědi emocionálně neutrální. Naše tvrzení je možno ilustrovat třeba na následujících příkladech:

(56a) *Když on Petr patrně zaspal*
(56b) *Když ono dnes sotva bude pěkně*

Ve výpovědích (56a) a (56b) je implicitně signalizována trojice postojů mluvčího (postojových predikátů, operátorů), z nichž každý patří k jinému postojovému typu: (a) formálním exponentem hodnoty Decl, náležející k postojovému typu KIP, je typ koncové kadence (v našem případě konkluzívní kadence stoupavě klesavá, jejichž intonační centrum může být umístěno i na partikuli *když*). (b) formálním exponentem hodnoty „možnost", náležející k postojovému typu JMP, jsou v uvedených případech modální partikule *patrně, sotva*; (c) formálním exponentem hodnoty „zklamání" „lítost", náležející do postojového typu EP, jsou partikule *když* („osamostatnělá věta vedlejší") spojené v daných případech s náladovým *on, ono*.

Explicitní způsob signalizace této trojice postojových hodnot by předpokládal využití tří různých postojových predikátorů. V přirozeném jazyce by takové vyjádření bylo těžkopádné, strojené, nepřirozené, ba až nesrozumitelné. Sr. např.:

(57a) *Konstatuji (říkám...) a domnívám se (je možné) a jsem zklamán (lituji, mrzí mě...), že Petr zaspal*

Bylo by možné užít i formulací jiných, stejně ovšem těžkopádných a nepřirozených:

(57b) *Konstatuji (říkám...), že Petr zaspal, a domnívám se, že to platí, a jsem z toho zklamán*

Ještě obtížnější by byl pokus explicitně formulovat situaci v dokladu (56b). Ukazuje se tak znovu, že ne vždy jsou plně explicitní formulace také nejvýhodnější pro porozumění textu a že rozhodující úlohu mají jazykové konvence.

Pro účely popisu, který by měl vystihovat postavení postojů v sémanticko-syntaktické struktuře výpovědi, je ovšem možné, ba patrné nutné z takových explicitních formulací vycházet. Je potom možné signalizovat každý postojový predikát (postojovou hodnotu) odděleně zvláštním predikátorem:

(1) *Konstatuji (říkám...), že Petr zaspal* (hodnota Decl)
(2) *Domnívám se (je možné...), že Petr zaspal*
(3) *Jsem zklamán (lituji...), že Petr zaspal*

Máme ovšem pochybnosti, zda takový zápis plně vystihuje to, co by vystihnout měl, tj. nejen sám fakt, že v dané výpovědi je realizována trojice postojů, ale i jejich hierarchizace a vzájemné vztahy. Domnívám se, že tento postulát uspokojivě neřeší ani formalizované zápisy budované na principech teorie grafů. Výstižný a názorný způsob zápisu (notace) takových trojic postojů bude třeba teprve vybudovat. Předpokladem ovšem je objasnění některých závažných problémů teoretických. Jde zejména o dva:

(a) Na úrovni postojových hodnot bude třeba pokusit se objasnit, jaké faktory umožnují kombinace těch nebo oněch postojových hodnot a které takovým kombinacím naopak brání.

(b) Také na úrovni formální signalizace postojových hodnot zřejmě platí jisté podmínky a omezení slučitelnosti formálních exponentů různých postojových hodnot, a to v i případech, že faktory pro některou z kombinací postojových hodnot jsou příznivé.

4. Je třeba říci několik slov ke vztahu mezi zde naznačenou koncepcí postojů a teorií tzv. ilokučních aktů, především v té podobě, jak ji formuloval Austin (1962) a zvl. Searle (1969). Tyto poznámky je ovšem nutno považovat za předběžné a momentální, nelze je pokládat za definitivní autorovo stanovisko.

Předně se nám zdá, že stěží bude možné ztotožnit všechny kategorie postojových predikátorů, zejména ty z nich, jimiž jsou signalizovány postojové hodnoty v rámci typu JMP a EP, s performativy v pojetí Austinově (s performativním užitím sloves). U Austina jde, jak se zdá, převážně o verba dicendi, ale hlavně nelze u všech postojových predikátorů uplatnit bez násilí postulovaný test pro performativa pomocí výrazu *tímto*. Performativní v uvedeném smyslu jsou zřejmě ty postojové predikátory, které signalizují postojové hodnoty a jejich subhodnoty v rámci postojového typu KIP. Problémem je však i zde predikátor pro hodnotu Opt *přeji si*. To souvisí s tím, že se oblast optativnosti a optativní věty prolínají s oblastí emocionálnosti. Optativní věty jsou v jistém smyslu vlastně „větná interjekce"; svědčí o tom i to, že nejen nepotřebují adresáta, ale často s ním ani nepočítají. Predikátory ostatních postojových typů je opravdu obtížné a násilné testovat zmíněným způsobem: *jsem přesvědčen tímto, že...; domnívám se tímto, že...; zdá se mi tímto, že...; mrzí mě tímto, že...; jsem překvapen tímto, že...; bojím se tímto, že...* atd.

Závažnější se nám jeví skutečnost, že teorie ilokučních aktů, pokud je nám známo, nepočítá s tím, že by jedna výpověď mohla představovat realizaci více než jednoho ilokučního aktu. Ukázali jsme v 3.3, že pokud jde o postoje mluv-

čího, předpokládá výpovědní realizace nějakého propozičního obsahu potenciální přítomnost trojice postojů (postojových hodnot), z nichž každá přirozeně patří k jinému postojovému typu. S ilokučními akty jsou pak srovnatelné především postojové hodnoty a subhodnoty v rámci typu KIP. Otevřeným a pro nás ne zcela jasným problémem zůstává, zda do teorie ilokučních aktů zahrnout také signalizaci „různých stupňů subjektivního přesvědčení mluvčího o platnosti propozičního obsahu" („vím", „jsem přesvědčen", „předpokládám", „je pravděpodobné", „domnívám se", „je možné", „pochybuji", „nevím") a signalizaci různých postojů emocionálních.

Nejdůležitější rozdíl však zatím vidíme v následujícím faktu. Searlova teorie sice rozlišuje mezi ilokučním aktem a propozičním obsahem (který je třeba, jak se zdá, chápat jako „výsledek" aktu predikačního a referenčního), ale máme dojem, že vztah mezi ilokučním aktem a propozičním obsahem je dost volný, ba že obě veličiny mohou být na sobě zcela nezávislé. Jinými slovy řečeno, není jasný vztah mezi ilokučním aktem a propozičním obsahem výpovědi, ani není jasné, zda tu vůbec nějaký vztah existuje nebo existovet musí. V rámci této teorie je si tedy možné docela dobře představit, že např. výpověď s propozičním obsahem „*už je pět hodin*" může, pokud jsou splněny příslušné podmínky a respektována pravidla z nich vyvozená, reprezentovat ilokuční síly různé, např. konstataci, upozornění, rozkaz, omluvu, politování atd. Vyplývá to mimo jiné i z toho, že ilokuční akt je chápán především jako „zplodina" pragmatického kontextu (v širokém slova smyslu), jehož různým možnostem výrazových manifestací se nevěnuje systematická pozornost, i když se s nimi teoreticky počítá. Za základní manifestant se pokládá performativní sloveso, a to se ovšem s příslušným propozičním obsahem pojit musí. Tím vzniká však jen optický klam, jako by teorie ilokučních aktů mezi aktem a propozičním obsahem nějaký vztah předpokládala. Naproti tomu koncepce postojů je budována na zásadě, že jde o postoj mluvčího k propozičnímu obsahu výpovědi.

Pokud jde o teorii ilokučních aktů, zdá se nám ovšem důležité zvážit, do jaké míry může být metodicky stanovení podmínek ilokučních aktů a jejich formulací využito pro definování a charakteristiku postojových hodnot a subhodnot.

5. Velmi důležitou otázku představuje charakteristika vztahu koncepce postojů k tradičnímu pojmu modalita věty. Nemůžeme zde tuto problematiku řešit, a musíme se proto spokojit jen s formulováním velmi rámcového a schematického stanoviska.

Uvedli jsme už, že vezmeme-li v úvahu všechno to, co dosavadní lingvistika do pojmu modalita věty vložila a co jím rozumí, že je to pojem značně komplexní, který nelze v této komplexnosti definovat. Definovat je proto možné jen jeho jednotlivé aspekty (Grepl 1973). Pokud bychom vyšli z takto komplexně chápaného pojmu modality věty a jeho aspektů, pak by postojové hodnoty v rámci postojového typu KIP a JMP představovaly dva z těchto aspektů. Také na výrazové rovině jim odpovídají v zásadě jiné komplexy formálních exponentů. Dohromady je však spojuje fakt, že v obou případech jde o „postoje mluvčího k propozičnímu obsahu", neboli že to nejsou modifikace propozičního obsahu. Pokud bychom chtěli užívat diferencujících termínů, známých ostatně z teorie modality, ale různě chápaných a vykládaných, tj. např. termínů subjektivní a objektivní modalita, mohli bychom

je spolu označit termínem „modalita subjektivní", Rozuměli bychom pak tomuto termínu tak, že postihuje ten základní aspekt modality, který představuje „vztah mluvčího k sdělovanému obsahu".

Druhým základním aspektem větné modality je vyjádření „vztahu sdělovaného obsahu k realitě". Tento vztah není postojem mluvčího, nevychází z něho. Patří sem zřejmě takové hodnoty jako reálnost — nereálnost a v jejich rámci pak hypotetičnost a nehypotetičnost, tedy to, co bychom souhrnně snad mohli označit jako „způsoby platnosti propozičního obsahu". Patří sem však rovněž i tzv. voluntativní modalita a její hodnoty (nutnost, možnost, povinnost, schopnost, záměr), tedy to, co se někdy charakterizuje jako „volní dispozice konatele k realizaci děje" (Benešová 1973, Grepl 1975). Tento modalitní aspekt představuje sémantickou modifikaci propozičního obsahu, a protože nevyplývá z mluvčího (mluvčí ho jen registruje), bylo by ho možno označit jako „modalitu objektivní". Celé pole komplexního pojmu modalita věty bylo by potom možno velmi schematicky znázornit takto:

Modalita věty

M. subjektivní	M. objektivní
KIP a jeho hodnoty	Způsoby platnosti sdělovaného obsahu (zvl. *podmíněnost-nepodmíněnost*
JMP a jeho hodnoty	Voluntativní modalita a její hodnoty

6. Domníváme se, že koncepce postojů a zkoumání jejich signalizace (formální manifestace) ve výrazové struktuře výpovědi je nezbytným předpokladem k tomu, abychom mohli studovat živé výpovědi živého jazyka, nikoli mrtvé a různě okleštěné „větné preparáty". Umožňuje totiž odhalit, vysvětlit a spolehlivě stanovit funkci řady výrazových prvků ve výstavbě výpovědi, které při jiných pohledech na větu nutně unikaly pozornosti.

Tato koncepce by ovšem měla být budována na takové teoretické a metodologické základně, která by byla východiskem pro spolehlivý a metodicky čistý popis postojových hodnot, jejich místa ve struktuře výpovědi, ale i pro objasnění jejich formálních manifestací. Byl by to také, jak už jsme zdůraznili, dobrý předpoklad pro zkoumání této problematiky v aspektu konfrontačním a šíře typologickém.

Příklady

výpovědí s týmž propozičním obsahem, ale s různými hodnotami postojovými (nejsou uvedeny formulace, kde je postojová hodnota vyjádřena explicitně-postojovým predikátorem).

1. *Petr píše Kateřině mnoho dopisů.*
2. *Píše Petr Kateřině mnoho dopisů?*
3. *Ať Petr píše Kateřině mnoho dopisů!*
4. *Jen ať Petr píše Kateřině mnoho dopisů.*
5. *Kéž Petr píše (by psal) Kateřině mnoho dopisů!*
7. *Že by Petr psal Kateřině mnoho dopisů?*
8. *Ne aby Petr psal Kateřině mnoho dopisů!*
9. *Jen aby Petr psal Kateřině mnoho dopisů.* (obava)
10. *Petr určitě píše Kateřině mnoho dopisů.*
11. *Petr musí psát* (= určitě píše) *Kateřině mnoho dopisů.*
12. *Že ten Petr píše Kateřině mnoho dopisů!* (přesvědčení)
13. *Petr možná* (patrně, asi) *píše Kateřině mnoho dopisů.*
14. *Že by ten Petr psal Kateřině mnoho dopisů?* (pochybnost)
15. *Co jestli Petr píše Kateřině mnoho dopisů.*
16. *Jako by Petr psal Kateřině mnoho dopisů.*
17. *Petr sotva píše Kateřině mnoho dopisů.*
18. *Petr skutečně píše Kateřině mnoho dopisů.*
19. *Petr prý píše Kateřině mnoho dopisů.*
20. *Petr by měl psát Kateřině mnoho dopisů.*
21. *Petr bohužel píše Kateřině mnoho dopisů.*
22. *Petr naštěstí píše Kateřině mnoho dopisů.*
23. *Když ten Petr píše Kateřině mnoho dopisů.*
24. *Že ten Petr píše Kateřině tak mnoho dopisů* (zklamání)
25. *Že ten Petr konečně píše Kateřině mnoho dopisů!*
26. *Jen když ten Petr píše Kateřině mnoho dopisů.*
27. *Petr že píše Kateřině mnoho dopisů?*
28. *Aspoň že Petr píše Kateřině mnoho dopisů.*
29. *Copak Petr nepíše Kateřině mnoho dopisů?*
30. *Co se ten Petr napíše Kateřině dopisů!*
31. *Petr ale píše té Kateřině dopisů!*
32. *Kolik (co) jen ten Petr píše (té) Kateřině dopisů!*
33. *Aby Petr nepsal Kateřině mnoho dopisů!* (přesvědčení)
34. *Teď aby Petr psal Kateřině mnoho dopisů!*

Literatura

Adamec, P. (1973). *Očerk funkcional'no-transformacionnogo sintaksisa sovremennogo russkogo jazyka* (I — Odnobazovyje predloženija). Praha.

Arutjunova, N. D. (1976). *Predloženije i jego smysl.* Moskva.

Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words.* Harward and Oxford.

Bally, Ch. (1942). *Syntaxe de la modalité explicite.* In: CFS, č. 2.

Bar-Hillel, Y. (1970). *Indexical Expressions.* Aspects of Language. Essays and Lectures on Philosophy of Language, Linguistic Philosophy and Methodology of Linguistic. Jerusalem — Amsterdam, 69—81.

Bauer, J. — Grepl, M. (1975). *Skladba spisovné češtiny.* Praha.

Běličová-Křížková, H. (1973). *Větná paradigmatika a modalita.* In: Slavica Slovaca 8, č. 1, 15—28.

Čejka, M. (1980), *Postavení jistotní modality ve struktuře výpovědi.* In: Otázky slovanské syntaxe IV/2, Brno.

Daneš, Fr. (1971). *Pokus o strukturní analýzu slovesných významů*, SaS 32, 193—207.
— (1973) *Verba dicendi a výpovědní funkce*. In: Slavica Pragensia XVI, 115—124.
Frege, G. (1962). *Funktion, Begriff, Bedeutung*. Göttingen.
Grepl, M. (1967). *Emocionálně motivované aktualizace v syntaktické struktuře výpovědi*. Brno.
— (1975). *Skladba spisovné češtiny* (spoluautor J. Bauer). Praha.
— (1973). *K podstatě modálnosti*. In: Otázky slovanské syntaxe III, 23—41. Brno.
Grepl, M. — Masařík, Zd. (1974). *Zur Kategorie der Modalität im Deutschen und Tschechischen aus konfrontativer Sicht*. Deutsch als Fremdsprache XI, 6, 370—378
— (1974). *Zum Ausdruck der Gewißheitsmodalität im Tschechischen und Deutschen*. In: Bulletin odboru prekladateľstva a tlumočníctva. Acta Universitatis XVII. Novembris Pragensis, 49—80. Bratislava.
Hajičová, E. (1975). *Negace a presupozice ve významové výstavbě věty*. Praha.
Karlík, P. (1979). *Tzv. že-výpovědi a jejich funkce*, SaS 40, 5—10.
— (1980). *K problematice optativnosti*. In: Otázky slovanské syntaxe IV/2 Brno.
Morris, Ch. W. (1938). *Foundations of the Theory of Signs* (Interantional Encyclopedia of Unified Science, Vol. I, Nr. 2. Chicago).
Oller, J. W. (1972), *On the Relation between Syntax, Semantics and Pragmatics*. In: Linguistics 83, 43—55.
Pragmatik I, (1974), Interdisciplinäre Beiträge zur Forschung der sprachlichen Kommunikation. Vyd. Siegfried S. Schmidt. München.
Růžička, R. (1973). *Über die Einheitlichkeit der Modalität*. In: Otázky slovanské syntaxe III, 47—59. Brno.
Searle, J. R. (1969). *Speech Acts:* An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge.
Stalnaker, R. C. (1970). *Pragmatics*. In: Synthese 22, Nom 1/2, 272—289.